

Koreografija neke davne moči

(Jean Claude Schmitt: *Geste v srednjem veku*, Studia Humanitatis, Ljubljana 2000)

Srednji vek bo po vsej verjetnosti tudi v enaindvajsetem stoletju ostal pribežališče zanesenjaških duhov, eskapistov in romantikov. Vzrok za sugestivno moč, ki jo ima nad premnogimi, je v neverjetni spontanosti njegovih podob, ki nagovarjajo globoko človeško in obenem skrivnostno. To pa sta tudi kvaliteti, ki postajata vse redkejši. Mirne duše smo lahko prepričani, da ne bo nikdar več dobe, ki bi razvila tako slikovito dvoumnost v tako obsežnem imaginariju. Ti potenciali so bili prvič odkriti v poznem osemnajstem stoletju, ko je bila razsvetljenska paradigma že na tem, da počti po vseh šivih, cepljena na puščobni brezup devetnajstega stoletja pa je ustvarila kar se da hvaležno kontrastno podlago tako imenovanim *gotskim* sanjarijam. Obrat k iracionalnemu še ni končan, še danes navdihuje tako vrhunsko poezijo kot tudi Disneyjeve risanke. Ne glede na to, kako stereotipne utegnejo biti predstave o trubadurjih, goliardih, sholarjih, bičarjih, plemkinjah in navadnih kmetih, pa jim ne gre odrekati prvinske očarljivosti, ki kar najgloblje učinkuje na čustva in domišljijo katere koli stopnje izobrazbe.

Srednjeveški ljudje seveda niso vedeli, da živijo v srednjem veku, za nas pa, kot pravi Strniša, velja, da lahko potujemo iz kraja v kraj, ne moremo pa v včerajšnji dan. Vsakršna interpretacija prinaša nesporazume in optične prevare, ki navsezadnje povedo več o svojem avtorju kot pa o predmetu obravnave. Na kakšen način si je mogoče lastiti lepoto preteklega? Skušnjava biti bolj papeški od papeža, bolj srednjeveški od srednjega veka je v devetnajstem stoletju pustila za seboj spomenike, ki nas dandanes bolj spominjajo na historicistično gnjavažo kot na kar koli gotskega ali romanskega. Najnovejši nesporazum te vrste pa je slaven in še ne prav star: Ecov roman *Ime rože* ob vsej mediagenično nezmotljivi kuliseriji uveljavlja povsem sodobne žanrske prijeme. Morda ima le to srečo, da je pisan pod zastavo postmodernizma, saj so zavestno nastale diskrepance seveda nekaj povsem drugega. Minulost, pa naj nam bo še tako ljuba, seveda ne prenese kopiranja, sicer pa današnjemu pogledu, kot se zdi, povsem zadostuje pripomba, da nekaj takega niti "ne bi bilo preveč zanimivo".

Kar preostane v manevrskem prostoru daleč od skrajnosti, je "dialektika med današnjim pogledom in preteklo družbo", kratko malo različnost v času in

prostoru, da pa to nikakor ni malo, se lahko prepričamo iz produktivnosti vrhunskih medievistov. Obilje gradiva, ki med drugim zahteva tudi povsem znanstvene prijeme, pa še vedno omogoča domišljjski polet v čase, "ko so prelati v ritmu obrednih hvalnic obračali težke liste rokopisov, da so se ob gibih njihovih rok zalesketali zlato in žive barve iluminacij". S popolnim zavedanjem, da se je v ozadju bolj ali manj dostojanstvenih, vedno pa filmsko nazornih prizorov pripravljala povsem konkretna sila, dovolj podjetna, da v naslednjih stoletjih ne le porazi konkurenčni kulturi islama in Bizanca, ampak tudi zavlada svetu. Ekspanzija v šestnajstem in sedemnajstem stoletju je lahko posegla po jeklu, ki se je dovolj dolgo kalilo ... Seveda se lahko le čudimo, da je srednji vek tako dolgo veljal za "klavarno medigro".

Schmitt skozi *logiko geste* raziskuje civilizacijski moment zgodnjega srednjega veka. Mimogrede nas opozori na komunikacijski potencial neverbalnega, ki je v današnji dobi po večini prezrt oziroma se izraža nezavedno. V času od petega do trinajstega stoletja, ko je cerkvena institucija trasirala svoj vpliv na amorfne energije sveže pokristjanjenih barbarov (da vesplošne nepismenosti niti ne omenjamo), pa se je *paralingvistična funkcija* gestualnosti izkazala za najodličnejše pomagalo pri vzpostavljanju tako duhovnih kot tudi političnih monopolov. Svoj navdih je črpala iz poznoantične zapuščine, pri čemer je razvila neverjeten repertorij moči in prestiža (posnemajoč dostojanstvo rimskega imperija), obenem z askezo in disciplino (iz tradicije antičnega stoicizma in zgodnjekrščanskih menihov, svetnikov, mučnikov in puščavnikov). Kot njene izrazne oblike je tudi njena naloga večplastna: na podanike je bilo potrebno prek obredij in retorike napraviti primeren vtis, s kodificiranjem gestualnosti začrtati hierarhijo, tako dosežen prestiž pa tudi vzdrževati z obvladovanjem notranjega življenja. Občudovanja vredna temeljitost torej, ki ničesar ne prepušča naključju, pa naj gre za koreografijo obredja ali za najintimnejše duševne vzgibe. Pri tem se avtor ne spušča v presojo o upravičenosti tovrstnega gospostva, ki je sama zase nikoli končana (in nikoli objektivna) zgodba. Razkrivanje "najglobljih gibal", najbolj nepričakovanih mehanizmov civilizacije je vznemirljivejša in veliko inteligentnejša naloga. Tedanjih fenomenov pač ne kaže presojati z današnjimi merili. Navsezadnje gre za dobo, ki je v nasprotju z našo globoko hrepenela po znamenjih in čudežih, po vsemogočnosti. Povsem neprimerljivo stanje duha je svojo izpolnitev iskalo skozi *simbolno učinkovitost* zakramentalnih gest. Te naj bi posedovale moč preobražanja: vina v kri, hostije v telo, pogana v kristjana, kristjana v duhovnika ... Funkcija gestualnosti pa je poleg retorične in zakramentalne tudi vzgojna. Prek *dialektike notranjosti in zunanosti* je bil že stoletja znan povratni učinek geste: ta do neke mere razkriva dušo, vendar je proces mogoče tudi obrniti in s kultiviranjem zunanega vzpostaviti disciplino notranjega, dušiti "neurejene gibe duše in prepovedane želje" ter krepiti "dušo v stanovitnosti". V enem in drugem primeru pa je šlo za zanašanje na "notranjo moč", ki lahko "preoblikuje snov ali bitja ... ki prenaša in sproža delovanje nevidnih sil".

Zainteresiranim velja opozorilo, da je obravnava znotraj Schmittove knjige omejena na fenomen *gestusa*, ki je, drugače povedano, svet moralne discipline geste, antičnih pravil govornišva in glasbe kot matematične spekulacije. Zgodba o gesti se torej po večini odigrava znotraj samostanskih zidov. Iz tega razloga so najpikantnejše slikovitosti goliardov, trubadurjev, bičarjev komajda omenjene, pa še to po večini od nenaklonjenih predstavnikov uradne variante. Visokogotski prizori s kazanjem riti skozi okno, namakanjem pekov, odganjanjem urokov ostajajo v drugem planu med drugim tudi zato, ker se glavnina razprave zaključi v trinajstem stoletju, ko se je iztekel cerkveni monopol nad pisavo. Skozi stoletja evropske zgodovine in stotine strani Schmittovega dela torej potuje brezčasna podoba svetega moža, obklesanega s pravili, zapovedmi in sugestijami: "V cerkvi, v samostanu, na vrtu, na cesti, na poljih in povsod, kjer sedi, hodi ali stoji, naj ima (menih) vselej sklonjeno glavo in oči uprte v tla in naj se nenehno zaveda, da je obdolžen za svoje grehe, ter si, tresoč se, zamišlja, da mu sodijo." Stereotip torej, ki pa mu stoji nasproti bogato razvejana paslika: na marginah tedanjih rokopisov in belih lisah zemljevidov je bilo vedno dovolj prostora za norčije, kakršnih si na današnjih tiskih ne bi mogli niti zamišljati in od katerih so nekatere ne samo obešenjaške, ampak tudi hudo obscene. Te nam srednji vek prikazujejo kot dobo, ki je znala ob znatnih preforsiranjih dovolj slikovito poskrbeti tudi za neizživeto drugo stran.

Ideal je vseskozi zmernost v gesti, ki naj bi odražala umirjenost duha. V tem oziru si ne gre obetati ničesar dobrega od človeka, ki obrača glavo na vse strani, ki med poslušanjem odpira usta in med govorjenjem maha z rokami, tako kot je sumljiv menih, ki se maje med hojo in maha s škapulirji. Svarilni zgledi dosežejo meje karikature, celo grotesknosti in pošastnosti: "Tisti, ki hodi in pri tem vesla z rokami, je kakor dvojna pošast, ki hodi z nogami po zemlji, hkrati pa se zdi, da z rokami leti po zraku." Alegorična funkcija pošasti se za današnjo rabo zdi zadovoljivo pojasnjena, vendar ne more ničesar dodati niti odvzeti celim legijam kamnitih hudirjev, ki oprezajo po strehah katedral, se spakujejo s kapitelov in se prerivajo po marginah iluminiranih strani. Srednji vek se globoko zaveda svojega mrtvega kota, svoje slepe pege in svojih belih lis: v zameno ponuja globoke užitke v sprehodih po skrajnem robu pameti. Scmitt se sprašuje: "Ali ni protislovje, ki je značilno za pošast, sestavni del reda, kakršnega si je bilo treba neizbežno zamišljati v 12. stoletju? Dinamičnega, v glavnem konfliktnega reda, v katerem je moralo imeti pošastno osrednje mesto?" Če se nam že zdi, da poanta o demonizirani živalskosti v človeku, o grotesknih prikazih nagonske plati pove vse o pretresljivi umetniški moči teh inscenacij.

O discipliniranju zavidljive vitalnosti tedanjega človeka je bilo na teh straneh že nekaj govora. Po svojih najboljših močeh se je okoli tega trudila cerkvena avtoriteta, preostalo delo na tem področju pa je, kot je tudi znano, opravila zloglasna trojica kuga, lakota in vojska. Kljub vsemu pa se zdi, da je bil prag vznburjenja v tistih časih neverjetno nizek. Bi tudi dandanašnji zadoščalo, da (mlada) nuna s sanjaviim pogledom sede in iztegne noge? Iz istega razloga so

morali menihi spati popolnoma oblečeni in tesno prepasani, najbolj energično pa je bilo seveda treba preprečevati, da bi kateri od njih vsaj za hip ostal sam s seboj. Ali, še slabše, sam s katerim od sobratov ... Predpisi in prepovedi, tako natančni v podrobnostih, lahko izzvenijo kot svojevrsten kompliment Erosu, čigar premoči se očitno globoko zavedajo. S samodejnimi gestami, najpogostejše pokrižanjem, je bilo poskušano onemogočiti hudiču, "da bi napadel v nevarnem času ob mraku in zori".

Bližnja srečanja s pisnim gradivom seveda niso vedno kratkočasna, vendar se raziskovanje tudi iz drugih razlogov usmerja k vse bolj raznolikim virom. Interdisciplinarni pristop Nouvelle Histoire, katere dedič je tudi Schmitt, med drugim visoko ceni umetnostno zapuščino. Raziskovanja gestualnosti so sicer otežena z vsakokratnimi stilističnimi omejitvami, vendar niti te nikakor niso slučaj in po svoje povedo še več, kot bi lahko povedale fotografsko nazorne upodobitve. Široko valovanje srednjeveškega *motusa* z bogatim repertorijem gibov današnjim očem razkriva velikopotezno inscenacijo najrazličnejših vlog, neulovljivo ubranost freske, ki pa je v osnovnih potezah uglašena na "ideološko prvenstvo negibnosti". Skozi ritualizirano izrazje tedanje umetnosti se hierarhija izkaže zakodirana v gestualnosti: favorizirano statičnost izražajo frontalne, maestetične upodobitve visokosti: Kristusa kot kralja ali sodnika, Device z otrokom ... Nekaj nebeškega odražajo tudi kozmična gibanja, takrat razumljena kot nespremenljiva, trdno naddoločena. Najvišja stopnja človeškega je pridržana cerkvenim dostojanstvenikom, ki nedosegljivo brezčasnost prevajajo v vzvišeno počasnost obredja. Laikom pripadajo manjvredne drže delovnega ritma in zabave, ki se za nameček ponašajo z nestanovitnostjo, simbolizirano v kolesu sreče, vse do glumaških izpadov deklasirancev in skrajno sumljivega izrazja obsedencev.

Srečno izbrana tema torej, ki je interdisciplinarni zavezanosti pisana na kožo. Širok domet se izkaže predvsem v poglavjih, ki obravnavajo razmah mistike (in misticizma): stigme, levitacije, pa spokorniški sprevodi in menda celo svetnik, ki zaradi napadov "mukanja" ni mogel obhajati maše, vse do "kamelje" molitve tete (!) svetega Gregorja ... Prizori, ki na videz govorijo sami zase, v svojem bistvu razkrivajo vijugavo logiko psiholoških, ideoloških, filozofskih in socioloških momentov.

Lucija Stepančič